

דף לח

'מצות של מעשר שני, לדברי רבי מאיר אין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח... אתרוג של מעשר שני לדברי רבי מאיר אין יוצא בו ידי חובתו ביום טוב'. שינה לשונו ואמר 'יום טוב' ולא אמר 'בסוכות' כשם שאמר 'בפסח' – להדגיש שרק ביום טוב של סוכות אינו יוצא מפני שצריך לכם, אבל בשאר ימות החג – יוצא אף באתרוג שאינו שלו (עפ"י רש"ש).

'אלא מצה מי כתיב 'מצתכם?' אמר רבא ואיתימא רב ימר בר שלמיא: אתיא לחם לחם; כתיב הכא לחם עני וכתוב התם והיה באכלכם מלחם הארץ...'. משמע מכאן שמצה שאינה שייכת לאדם אינו יוצא בה ידי חובתו, והאוכל מצה גזולה לא יצא. הלכך צריך להזהר שלא תתחלף מצתו במצת חברו, ומי שאבדה לו אחת מהמצות, צריך ליתנה במתנה גמורה למי שבאה לידו, כדי שלא יאכל הלה מצה גזולה (רוקח; מהר"ם חלאוה; הגהות אשר"י ועוד). וכן פסק הרמב"ם (חמץ ו), שאין אדם יוצא במצה גזולה. ואולם בירושלמי מובאת דעה שיצא בדיעבד (עפ"י הרא"ש, מהר"ם חלאוה ועוד).

ויש מי שכתב [עפ"י משמעות דברי הרמב"ם] שרק משום 'מצוה הבאה בעבירה' לא יצא בגזולה (כפי שכתב הלבוש תנר. והואיל ותחילת המצוה נעשית בלעיסה הרי המצוה באה בעבירה. ע' מקו"ח), אבל לא משום שאינה שלו. ויש לבאר זאת כי לא מצינו פטור מחלה בעיסה השייכת לישראל אחר. לא נתמעט מערסתכם אלא עיטת גבוה או עיטת נכרי. וכמו כן י"ל במצה הנלמדת מחלה, שיוצאים במצה של ישראל אחר ורק בשל גבוה או של נכרי אין יוצאים [וכן אם אין לה בעלים מיוחדים, כגון מצה של טבל. עתוס'] (עפ"י שאגת אריה צו; קובץ שעורים). והרשב"א (בסוכה לה.) כתב שמצה גזולה בשעה שלעסה קנאה בשינוי והריהי שלו. לא נתמעט אלא מצה של מעשר שני לדעת האומר מומן גבוה הוא.

(ע"ב) 'מצה המשתמרת לשם מצה'. לדעת שלחן ערוך הרב, גדר השימור לשם מצה הוא שיהא אפשר לאכלה בפסח ולא תהא חמץ, אבל אין צריך לעשותה כדי לצאת בה ידי חובה בלילה הראשון [וצ"ע קצת בפסח שני כשאופה מצות לאכלם או, שהרי מותר שיהא עמו חמץ על שלחנו, וענין המצה הוא באופן חיובי, מצות אכילת מצה]. ויש חולקים. ואולי לכן נוהגים לומר 'לשם מצת מצוה' – להדגיש שמשמרים לצורך יציאת ידי חובה (משיעורי הגרשו"א).

'ותיפוק ליה דהוה ליה מצה עשירה? אמר שמואל בר רב יצחק: רביעית היא ומתחלקת היא לכמה חלות' ולכך נקט התנא 'חלות תודה ורקיקי נזיר', שרקיקי הנזיר אין בהם שמן כל כך אלא משיחה בעלמא, אבל לא חלות נזיר ששמנו מרובה והרי הן 'מצה עשירה', שלא כחלות תודה שהן מרובות ורביעית שמן המתחלקת בין כולן אין בהן עושר (מהר"ם חלאוה. וע"ע שער המלך הלכות חמץ דף מה).

לכאורה משמע מכאן שמעט מי פירות אינם ממהרים להחמיץ עם מים, שהרי חלות תודה נילשות במים עם מעט שמן. וכן כתב המהרש"א בתירוץ אחד וכן נקט בקרבן נתנאל, וכן מובאת סברה זו בשער המלך (חמץ ח, יב). וכן הורה הנצי"ב (בשו"ת משיב דבר ח"א לא). [ואין להקשות על כך מקיטוף במי פירות שאסרו לעיל, שאעפ"י שהוא דבר מועט, הואיל ואינו מעורב עם המים יש לחוש שהשכבה העליונה ממהרת להחמיץ. עפ"י שיעורי הגרשו"א].

ואולם בחזון איש (קכא, יב; קכב, ט) חכך לאסור שאף על פי שכמות מועטת של שמן אינה מהווה 'מצה

קלא

עשירה' אך אפשר שממהרת להחמיץ. ומחלות תודה אין הוכחה להתיר שהרי כך היא צורת עשיית שאמרה תורה, ומזדוים בדבר שלא תחמיץ. אפשר שבנידון שהורה הנצי"ב שם, בתערוכת משהו, הכל מודים שמוטר.

'אמר ר' אילעאי: שאלתי את ר' אליעזר... אמר לי: לא שמעתי. באתי ושאלתי לפני ר' יהושע... כשבאתי והרציתי דברים לפני ר' אליעזר אמר לי: ברית, הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני.'
 'שמע מינה שכל הדברים המפורשים במשנה הלכה למשה מסיני הן ואע"פ שהן שנויין סתמא' (רבנו חננאל. וע' ירושלמי פאה ב,ד: 'אם באת הלכה תחת ירך ואין אתה יודע מה טיבה אל תפליגנה לדבר אחר, שהרי כמה הלכות נאמרו למשה בסיני וכולן משוקעות במשנה).
 וצריך לפרש שמתחילה לא ידע רבי אליעזר, אך כשאמר לו בשם רבי יהושע, א"ל אם משנה היא, שבועה שהדברים נאמרו למשה מסיני (עפ"י שיעורי הגרשז"א).
'איכא דאמרי ברית הן הן הדברים שנאמרו לו למשה בסיני.' רבנו חננאל מפרש שלפי הלשון הזו, רבי יהושע הוא שאמר בעצמו 'ברית הן הן הדברים...'
 'ולא טעמא בעיא...'. הגם שהלכה למשה מסיני אינה צריכה טעם (ע' מנחות כט: וירושלמי מגילה א,ט) – במקום שנוכל ליתן בה טעם וסברא נותנים (ע' שדי חמד כללים ה,לד). גם יש לומר על פי מה שכתבו ראשונים שלפעמים השתמשו בביטוי 'הלכה למשה מסיני' אף בדינים דרבנן שאינם הלכה ממש אלא כלומר הלכה קבועה וברורה היא שאין להרהר אחריה (ערא"ש מקואות א; קרית ספר מתנות עניים ו; הגהות מהר"צ חיות חגיגה ג: ועוד).

'כל לשוק אימלוכי מימלך; אמר, אי מזדבן מזדבן, אי לא מזדבן איפוק בהו אנא.' המפורשים נשאו ונתנו בשאלת 'אין ברירה' [ובפרי חדש רצה לחדש מכת שאלה זו, שדין שימור במצה אינו אלא מדרבנן. אך כבר תמחו על כך ממקומות רבים]. ושמא יש לחלק בין מקומות שצריך עשיה לשם הדבר באופן חיובי, כגון להחל קדושה על הקלף או ב'לשמה' שבגט, לשימור המצה שעיקרו שימור מחמץ ויציאה ידי חובה (משיעורי הגרשז"א). וע"ע בקובץ שעורים כאן (ומצות ראייה יו"ד קיב,ג).
 [בקובץ שעורים הקשה מדין 'לשמה' בגט, שמצינו שאם בשעת המעשה אינו יודע בבירור את חלות המעשה, אין זה 'לשמה' [אעפ"י שבקנינים וחלויות אחרות אין חסרון משום 'ברירה' באי-ידיעת המצב הקיים אלא אם העתיד אינו ידוע], ומדוע כאן מועילה מחשבתו הרי גם אם נניח שבדעתו שיחול דין 'לשמה' רק לאחר שיתברר רצונו ואז הלא יהא מבורר לו הדבר, אף על פי כן עתה בשעת מעשה אינו יודע בבירור, וחסר ב'לשמה'.
 ושמא יש לומר שרק בגט צריך יחוד הגט לאשה המסוימת בבירור, משום שדרשו 'לה – ולא לה ולחברתה', משא"כ בשאר דיני 'לשמה'].

דף לט

'בחזרת ובתמכא... מצוה בחזרת. מאי חזרת – חסא...' החזרת היא זו הקרויה [גם כיום] 'חסא' כמבואר בגמרא ובפוסקים [ובלשון אשכנז: 'סאלאט']. התמכא – כתבו אחרונים שהוא ה'חריין', המכונה כיום 'חזרת' (כן נקט האגודה (פסחים לה) שהוא 'מירעטך' – 'חריין' בגרמנית]. וכן מצדד בתוס' יום טוב במשנה, וכ"ה במגן אברהם ועוד פוסקים. ואולם רבים מפרשים 'תמכא' אחרת – ע' רמב"ם; הערוך).
 במדינות אשכנז לא היו שאר מיני המרור מצויים, ולכן המנהג הרווח היה באכילת ה'חריין'. ואף על פי